Лотоцька О.

ВИРОБНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ «МАСЛОСОЮЗУ» НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (20-і – 30-і рр. ХХ ст.)

Проаналізовано особливості виробничої діяльності «Маслосоюзу» на західноукраїнських землях у міжвоєнній Польщі в 1920-х – 1930-х рр.

Ключові слова: *українська кооперація, кооперативне молочарство, «Маслосоюз», виробнича діяльність.*

У здійсненні сучасних економічних реформ цінним є досвід українських кооперативних організацій першої половини ХХ ст. Певною мірою це стосується дослідження історії західноукраїнської молочарської кооперації, яка зародилася ще перед Першою світовою війною й інтенсивно нарощувала потужності у міжвоєнний період. Українська молочарська кооперація, що її очолював «Маслосоюз», завдяки професійній та ефективній діяльності керівництва налагодила власне виробництво молочної продукції та організувала її збут, опираючись на власні сили та резерви, зуміла досягти порівняно високих економічних показників, стати значною силою в обороні українського селянина. В умовах відсутності власної держави саме у молочарських кооперативах концентрувалося національне виробництво.

На жаль, виробнича діяльність «Маслосоюзу» не стала предметом ґрунтовного дослідження як у вітчизняній, так і в закордонній історіографії. Окремі аспекти зазначеної проблеми висвітлені в статтях науковців Р. Матейка [13; 14; 15; 16; 17; 1], С. Гелея [25]. Про виробничу діяльність кооперативного молочарства частково йдеться в дисертаційних дослідженнях З. Струк «Українські виробничо-торговельні кооперативи в Західній Україні (1921–1939 рр.)» [22], Г. Голуб «Кооперативний рух в Західній Україні (1918–1939 рр.)» [3], В. Чайковського «Сільськогосподарська кооперація у Західній Україні (1920–1939 рр.)» [27], в монографії З. Струк «Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.)» [23]. Аналіз опублікованих праць дає підстави зробити висновок, що наукова доцільність даної розвідки очевидна. Незаперечне її практично-господарське значення для кооперації незалежної України, що відроджується. Отже, беручи до уваги недостатнє наукове розроблення даної проблеми метою статті є аналіз виробничої діяльності «Маслосоюзу» і зна-

чення української молочарської кооперації у соціально-економічному житті селян в умовах відсутності власної держави в 1920-х – 1930-х роках.

«Маслосоюз» відігравав роль організаційно-торговельної централі для молочарських кооперативів. Його завданням було за посередництвом своїх відділів і складів організовувати збут доставлених із молочарень молочних виробів. Однак обставини змусили «Маслосоюз» дещо змінити свої засади. В боротьбі з конкурентами за ринок керівництво «Маслосоюзу» зрозуміло, що лише виробами молочарень не здобуде повністю молочний ринок, поки не запропонує своїм покупцям не тільки добре масло, а й добре, свіже пастеризоване молоко, солодку і кислу сметану, різні сири, бринзу тощо. Розв'язання цієї проблеми було доручено організаційному відділу на чолі з А. Мудриком.

Клієнти «Маслосоюзу» купували спочатку звичайне молоко, а згодом почали запитувати за пастеризованим молоком, солодкими вершками до кави, сметаною, різними сирами і т. д. Замовляти ці продукти в кооперативних молочарнях через транспортно-комунікаційні незручності було невигідно. Крім цього, районні молочарні не мали ні спеціального приладдя для пастеризації молока, ні коштів на його придбання. Ці обставини змусили «Маслосоюз» організувати деякі власні підприємства, насамперед міські молочарні, молоко для переробки до яких поставляли районні молочарні. Першу молочарню з необхідним для пастеризації обладнанням (до 1000 л) «Маслосоюз» організував при своєму відділові в Стрию. Другу молочарню з найсучаснішим на той час обладнанням фірми Альфа-Ляваль було відкрито у Львові в 1932 р. У цій молочарні можна було впродовж години пастеризувати 5 тис. літрів молока. Пастеризували вночі, щоби зранку молоко у пляшках можна було доставити вже до крамниць [9, 69].

Парові молочарні було засновано у Станіславові (нині Івано-Франківськ), Перемишлі, Дрогобичі, а також у Тернополі, де діяла молочарня з ручним погоном. На кінець 1938 р. «Маслосоюз» мав п'ять таких молочарень [8, 215]. Також «Маслосоюз» переробляв непродане молоко, сметану, сир у власних крамницях, і тому кожному відділові треба було мати малі молочарні, в яких залишки молочної продукції можна було б переробити на масло і м'які сири.

«Маслосоюз» намагався не лише збільшувати кількість молочарської продукції, а й розширювати її асортимент, урізноманітнювати надання послуг. Для цього в містах створювали цехи для виробництва різних видів сирів, пастеризації молока тощо.

На думку Є. Храпливого, «сироварство – вищий ступінь молочарства, і його розвиток свідчить про вищий рівень молочарської культури народу... Сироварство ставить куди більші вимоги до: 1) якості молока; 2) вмілості праці; 3) вкладу оборотового капіталу... Сироварство вимагає

однорідного, свіжого молока... При сироварстві конечною є відповідна вмілість й засіб знання в цьому ділі... Знання сироварства набувається не тільки вивченням, але передусім довгою працею в цім ділі. На це треба звертати увагу при заснуванню кооперативних сироварень, бо добрий сировар – це запорука доброго висліду праці сироварні... В сироварстві важною річчю є відповідний оборот капіталів... Коли в маслярстві вже після 3–4 днів маємо гроші за готовий продукт і можна їх виплатити членам за молоко, то в сироварстві за молоко членам треба заплатити, а продукт – сир є готовий до продажі аж після 1-ого до 12 місяців. Тому треба мати гроші на скуп молока... аж до продажі перших сирів» [26, 161]. Незважаючи на складнощі в цій сфері, керівництво «Маслосоюзу» зуміло досягти певних успіхів у сироварстві.

Першу сироварню відкрили в Стрию. Вона була також сироварнею молочарської школи, там виробляли всі види сирів, і студенти мали змогу не тільки теоретично, а й практично опанувати цю ділянку виробництва. Завдяки старанням А. Мудрика учителем сироварства в молочарській школі та керівником сироварні у Стрию з 1929 р. став випускник сироварсько-молочарської школи в Рюшеві Володимир Волянський, який перебував на цьому посту до 1943 р., і його називали «інспектором сироварства на цілу Галичину» [8, 215].

Обсяги переробки молока і виробництва сирів постійно зростали. У сироварні «Маслосоюзу» в 1938 р. було перероблено 393 823 літрів молока [8, 216], тоді, як у 1937 р. – 325 989 літрів молока [19, 29] і вироблено значну кількість сирів різних видів: едемських, трапістів, ромадурів, десертових, пивних, кминових та сирків «імперіаль».

Необхідно зазначити, що діячі українського кооперативного молочарства зуміли опанувати і виробництво бринзи. Значна заслуга в цій справі належить одному з керівників «Маслосоюзу» А. Мудрику, який доклав багато зусиль для організації кооперативного бринзярства в Карпатах. Полонини були власністю переважно панів-дідичів, які не допускали туди жодних кооперативних установ, співпрацюючи з євреями-посередниками та примушуючи гірське населення, під загрозою відмови в наймі полонин, збувати весь сир євреям.

Перші кроки «Маслосоюзу» в бринзярській ділянці були зроблені в 1926 р. До того часу краєвий ринок не знав місцевої бринзи, оскільки продавали імпортну бринзу. Наполеглива праця дала добрі результати, що й стало підставою для створення у Ворохті власної бринзярні «Маслосоюзу» в 1932 р. Під наглядом спеціально призначеного інструктора за перший рік роботи тут було вироблено 186 кг бринзи. В 1933 р. відкрито бринзярню в Шибенному, річна продукція якої становила 2896 кг. У 1935 р. було зроблено перші кроки для освоєння третього району, а саме Соколи-

ки в околицях Турки, де за перший рік було вироблено 2712 кг продукції [18, 15].

Бринзярні «Маслосоюзу» працювали переважному в літній сезон. Кількість продукції зростала з року в рік, зокрема, в 1938 р. було виготовлено 46 898 кг сиру, що на 5 564,7 кг більше, ніж у 1937 р. [8, 216]. Таким чином, на внутрішньому ринку поступово починають продавати місцеву бринзу, що за якістю нічим не відрізнялася від імпортної.

Молочарський союз дбав в основному про виготовлення масла. До цього галицьке масло було відоме як «галицький шмір». Його виробляли домашнім способом у масницях або кружлівках – молочарських апаратах. Союз почав удосконалювати виробництво цього продукту і першим у Галичині запровадив охолодження, пастеризування молока та сметани, дбав про підвищення його якості, поширював найелементарніші відомості з бактеріології. Ще в 1911 р. союзні спілки Крайового Молочарського Союзу виробили 250 т масла [4, 89].

Дрібні молочарні не могли стати основою потужного виробництва. Нові методи праці післявоєнної кооперації відрізнялися від давніх. У краї розвивався новий тип кооперативів – господарсько-споживчих, при яких були молочарські відділи. Через нестачу власних коштів у цих відділах кілька мішаних кооперативів об’єдналися з молочарськими відділами. Це сприяло концентрації, зменшенню собівартості та поліпшенню якості продукції. Відродження молочарської кооперації почалося в 1926 р. після V крайового кооперативного з’їзду, на якому було затверджено новий статут, двоступеневу молочарську кооперацію, а «Маслосоюз» діяв за посередництвом відділів так званих районних молочарень, підпорядкованих контролеві Рад і окружних з’їздів. Вони були допоміжними організаційними пунктами для полегшення збору молока чи сметани у певному районі. З малих молочарень створили 8 станцій для збирання сметани. Такий устрій давав змогу молочарському центрові забезпечувати зв’язок із усіма молочарськими кооперативами і успішно створювати їх у нових місцях.

Упровадження нових засад організації молочарських кооперативів створило передумови для їхньої модернізації, оскільки великі районні молочарні мали змогу нагромаджувати кошти для придбання нового обладнання, що окремим кооперативам було не під силу. Також велика молочарня могла накопичити більше молока для переробки.

Деякі районні молочарні виробляли вже 200–250 кг масла щодня і працювали іноді в три зміни, оскільки через малий об’єм басейнів не встигали ручним способом вчасно переробляти доставлену сметану. Все це потребувало переходу до механізації молочарень і створення районних молочарень [2, 406].

На початку 1920-х років основу української молочарської кооперації становили дрібні молочарні або здебільшого молочарські відділи при господарсько-споживчих кооперативах, які об'єднували переважно селян одного села. Маючи у розпорядженні примітивне обладнання, вони могли щодня переробляти не більше 200–400 літрів молока від 150–200 корів і виробити до 20 кг масла [2, 405]. Така мала кількість продукції не сприяла подальшому розвитку молочарства.

Молочарство, на думку Є. Храпливого, може розвиватися правильно, коли молочарня переробляє «велику кількість молока новітніми технічними засобами, а для цього необхідний гріш і велика кількість молока» [7, 119].

Головна виробнича діяльність відбувалась у районних молочарнях та їхніх збірнях. Члени районних молочарень постачали 1–2 рази в день молоко до збірні, де його пропускали через фільтри й охолоджували до 4–6^0 С. Очищене та охолоджене молоко відправляли до «Маслосоюзу» або переробляли на сметану, яку також охолоджували до 9–14^0 С, і виготовляли з неї масло.

Протягом усього існування українського кооперативного молочарства доставка молока постійно зростала, за винятком 1932 і 1933 рр. – періоду світової економічної кризи. Якщо в 1926 р. було доставлено 10 млн. літрів молока, то в 1936 р. – більше 90 млн. літрів. Це зростання відбувалося за рахунок збільшення кількості молочарських кооперативів і налагодження ефективнішої організаційної й агрономічної праці серед селян. Про це свідчить порівняльний аналіз результатів діяльності кооперативного молочарства в 1928 і 1932 роках. Зокрема, у 1928 р. пересічно доставляли молоко 22 427 господарств до 182 кооперативів, або 128 господарств припадало на 1 кооператив, а в 1932 р. до 114 районних молочарень доставляли молоко 35 142 господарства, або 308 до однієї районної молочарні, що становить 140% зростання [9,73].

Характерним було подальше зростання кількості продукції. В 1936 р. 127 районних молочарень виробили 3 536,106 кг масла, або 27 843 кг пересічно на кожну кооперативу. А в 1932 р. на одну районну молочарню припадало тільки 16 754 кг, тобто за 4 роки виробництва в одному кооперативі зросло на 66,2% [9, 73].

На думку одного з найвидатніших теоретиків кооперації М. Туган-Барановського, кооперативне молочарство є єдиною технічно-раціональною формою виготовлення масла [24, 269].

При кооперативному масловиробництві продукцію виготовляли за допомогою машин і в не меншій кількості, ніж на великих приватних підприємствах. Разом із тим, виробник масла в кооперативі контролював виробництво молока і його перероблення на масло. Такий контроль у масло-

виробництві дуже необхідний через тісну залежність якості масла від умов виробництва, від зберігання молока та його якості.

Масло, що було головним продуктом, який виробляли підприємства молочарської кооперації, залежно від якості поділяли на чотири категорії. Найвищою і найдорожчою були масла першої категорії – так звані «знамениті масла», друга категорія називалася «дуже добрі масла», третя – «добрі» й четверта – «погані» [21, 26].

Про постійне зростання виробництва масла в районних молочарнях свідчило збільшення доставки цього продукту до «Маслосоюзу». Якщо в 1926 р. було доставлено 400 т масла, то в 1936 р. – вже майже 3 тис. т. [2, 410]. Виняток становили період світової економічної кризи (1932–1933 рр.) та 1937 р., коли посуха призвела до зниження надоїв молока [10, 10].

Андрій Палій вважав, що «молочарську кооперативу належить трактувати, як промислове підприємство, яке для своєї рентовності мусить переробляти таку кількість сирівцю, на яку підприємство розраховане. Чим більше промислове підприємство, та має більший вклад капіталу в інвестиції (будинки, машини), то для своєї рентовності мусить мати повну переробку сирівцю. І тут якраз є причина лиха! Коли ми будуємо молочарню на переробку 5.000 л молока в день, а ця молочарня переробляє в дійсності тільки 1.000 л молока, то кожному стає ясно, що вона не буде рентуватися... Низьку виплату членам за доставлене молоко належить шукати у низових кооперативах, а саме у браку достатньої кількості молока, пристосованої до розмірів підприємства» [1, 59].

Одне господарство доставляло в середньому 375 літрів молока, загалом не вищої як 3,6% жирності, що порівняно з європейськими державами було майже на 40% нижче. Це можна пояснити малою кількістю корів, що припадала на одне господарство (1, 3), нераціональним їхнім плеканням і тим, що селянські господарства досі майже не звертали увагу на молочність корів, а годували їх «як другорядний інвентар перед кіньми...» [28, 4].

Кооперативне молочарство потребувало достатньої кількості молока для переробки. Молоко від районних молочарень протягом року доставляли нерівномірно. Найменше його було взимку і навесні, коли найгостріше відчувалася нестача кормів, та, звісно, влітку кількість доставленого молока збільшувалася.

Українське кооперативне молочарство дбало про високу якість продукції. «Маслосоюз» мав свою лабораторію, в якій кваліфіковані працівники перевіряли якість продукції [11, 13].

Наприклад, після перевірки масла в спеціальних лабораторіях, через завищений у ньому відсоток води – замість дозволених не більше 16% її нерідко було 30% – таке масло вперше повернули кооперативам, а інших

виробників попередили і постановили з 1930 р. поганого масла не приймати за жодних умов [20, 33].

У 1937 р. лабораторія «Маслосоюзу» перевірила якість молочної продукції та оцінила масло, призначене для внутрішньої і зовнішньої торгівлі.

При офіційній перевірці «Станція пробірки масла» виявила 48 бочок недоброякісного масла вагою 2448 кг через наявність «вільної води» в цьому продукті. Це становило 1,29% до всієї кількості експортованого масла. Із загальної кількості масла (1 325 391,85 кг) доставленої до Львова, було перевірено 625 452 кг, тобто 47,1%. За результатами перевірки 91,33% всього масла було зараховано до I, найвищої категорії. Крім цього, лабораторія здійснювала аналіз молока, що його доставляли до «Маслосоюзу» у Львові, перевіряла продукцію власної міської молочарні, сироварні й бринзярні та воду, що союзні молочарні використовували при виробництві масла [11, 17–18].

На західноукраїнських землях бракувало добрих фахівців-контролерів масла і не було змоги їх готувати, тому кілька кооператорів скерували вчитись аж до Латвії та Естонії – країн-виробників масла світових стандартів [5, 16].

Завдяки вмілому керівництву «Маслосоюз» успішно конкурував із польською молочарською кооперацією і завоював монопольне становище на західноукраїнському ринку, частину продукції його підприємств експортували. Навіть поляки визнали: ця спілка молочарських кооперативів була настільки сильною, що диктувала ціни на молочні продукти в усій Польщі.

Отже, в міжвоєнний період українська молочарська кооперація під орудою «Маслосоюзу» досягла вагомих успіхів у виробничій діяльності. На кінець 1938 р. «Маслосоюз» об’єднував 136 районних молочарень, які мали у селах 1600 збірень молока та сметани, обслуговуючи 205,3 тис. селянських господарств. Головним продуктом, що виробляли кооперативні підприємства, було масло, виробництво якого постійно зростало. Тоді ж 27 молочарень мали механічне, а 4 молочарні – пастеризаційне обладнання. До кінця 1938 р. в українських молочарських кооперативах працювали понад 3 000 кваліфікованих техніків, організаторів й адміністраторів [12, 6].

«Маслосоюз» на кооперативній основі реорганізував західноукраїнський ринок молокопродуктів у самостійну мережу з проґресивним технічним устаткуванням. Ілля Витанович у монографії «Історія українського кооперативного руху» небезпідставно зазначив, що «саме молочарська кооперація у міжвоєнний період давала іншим кооперативам приклад планування праці та розбудови організації» [2, 417]. Це дало змогу коопера-

тивному формуванню проводити самостійну господарську та цінову політику і витісняти конкуренцію з боку Польщі та інших країн.

Молочарська кооперація втягувала селян у товарно-грошові відносини, прилучала до новітніх технологій та передових європейських методів господарювання, сприяла внутрішньому згуртуванню українського селянства, а відтак ставала важливою передумовою піднесення його економіки та підвищення рівня життя. Налагоджена система молочарського кооперативного просвітництва забезпечила підготовку патріотично налаштованих фахівців для господарської роботи, в результаті чого з'явилася чимала група кооперативних працівників, яка, наперекір польським властям, докладала зусиль для розвитку українського національного життя. Сучасний розвиток економіки України, у т. ч. агропромислового комплексу, потребує, на наше переконання, широкого втілення в життя ідей та попереднього досвіду кооперативного руху.

The article analises the special feature of industrial activity of «Maslosoiuz» of Western Ukraine in the postwar Poland in 1920–1930 years.

Keywords: *the Ukrainian cooperation, cooperative milk-trade, «Maslosoiuz», industrial activity.*

Проанализировано особенности производственной деятельности «Маслосоюза» на западноукраинских землях в междувоенной Польше в 1920-х – 1930-х годах. «Маслосоюз» на кооперативной основе реорганизовал западноукраинский рынок молокопродуктов в самостоятельную сеть с прогрессивным техническим оборудованием. Молочарская кооперация оказывала положительное влияние на повышение хозяйственной культуры сельского населения, втягивала крестьян в товарно-денежные отношения, приобщала к новейшим технологиям и передовым европейским методам хозяйствования. Молочарские кооперативы стремились к повышению качества украинской продукции и модернизации производства.

Ключевые слова: *украинская кооперация, кооперативное молочарство, «Маслосоюз», производственная деятельность.*

Література

1. Андрій Палій – будівничий і керманич «Маслосоюзу». Статті, спогади, листи / Укладач Матейко Р. М. Ред. Б. Мельничук. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 293 с.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.
3. Голуб Г. М. Кооперативний рух в Західній Україні (1918–1939 рр.): Автореф. дис. канд. екон. наук. – К., 1994. – 17 с.
4. Голуб Г. М. З історії кооперативного руху на західноукраїнських землях у 20–30-х рр. XX ст. (на прикладі молочарства) // Історія народного господарства та економічної думки України. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 1994. – Вип. 26–27. – С. 87–94.
5. Господарсько-кооперативний часопис. – 1936. – Ч. 14. – С. 9–10.

6. Драгомирецька Л. Українська кооперація у громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
7. Злупко С. На чатах рідної землі: Євген Храпливий – учений, організатор, патріот. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 283 с.
8. Качор А. Мужі ідеї і праці: Андрій Палій і Андрій Мудрик, творці «Маслосоюзу». – Вінніпег–Торонто–Клівленд, 1974. – 344 с.
9. Качор А. Українська молочарська кооперація в Західній Україні. – Мюнхен: Госп. об'єднання і патронат української кооперації на еміграції «Унія», 1949. – 110 с.
10. Кооперативне молочарство. – 1928. – Ч. 12. – С. 8.
11. Кооперативне молочарство. – 1939. – Ч. 4. – С. 7–20.
12. Кооперативне молочарство на Західній Україні (У 40-ліття Краєвого Молочарського Союзу «Маслосоюз») // Господарсько-кооперативне життя. – Авгсбург. – 1944. – Ч. 6. – С. 3–7.
13. Матейко Р. Молочний «наступ» Палія // За вільну Україну. – 2003. – 25 грудня.
14. Матейко Р. Фахівець в європейському стилі // Вісті. – 2003. – 27 лютого.
15. Матейко Р. Колиска кооперативного молочарства: Коротка істор. довідка про виникнення та діяльність «Маслосоюзу» // Сіл. господар. – 1997. – № 7. – С. 9–11.
16. Матейко Р. «Маслосоюз» Андрія Палія // Галичина (Івано-Франківськ). – 1999. – 12 січня.
17. Матейко Р. Український кооперативний рух у Галичині: сторінки історії // Тернопіль вечірній. – 2000. – 18 серпня.
18. Мудрик А. Піонерська праця «Маслосоюзу» в бринзярській ділянці // Кооперативне молочарство. – 1937. – Ч.12. – С. 14–16.
19. Сироварня Союзу // Кооперативне молочарство. – 1938. – Ч. 4. – С. 29.
20. Струк З. Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.) – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 152 с.
21. Струк З. Діяльність західноукраїнських кооперативів з підготовки фахівців для сільського господарства (1908–1939 рр.) // Вісник ЛКА. Серія «Гуманітарні науки». Вип. 3. – Львів, 2000. – С. 76–81.
22. Струк З. Українські виробничо-торговельні кооперативи в Західній Україні (1921–1939 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук / Львівський національний університет імені І. Франка. – Львів, 2001. – 18 с.
23. Струк З. Організація української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). – Львів: Інститут українознавства НАН України, 2000. – 137 с.
24. Туган-Барановський М. Соціальні основи кооперації. – М.: Економіка, 1989. – 496 с.
25. Українські кооператори. Історичні нариси. Кн. 1 / За заг. ред. Гелея С. – Львів: Коопосвіта, 1999. – 456 с.
26. Храпливий Є. Основи кооперативного молочарства. – Львів: Накл. РСУК, 1927. – 179 с.
27. Чайковський В. Сільськогосподарська кооперація у Західній Україні (1920–1939 роки): Автореф. дис. канд. екон. наук. – Тернопіль: Тернопільська академія народного господарства, 1995. – 24 с.
28. Янович М. Дещо про фінанси і торгівлю «Маслосоюзу» // Кооперативне молочарство. – 1929. – Ч. 4.